

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเพื่อพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียน
ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ผู้วิจัยสรุปผลและอภิปรายผลได้ ดังนี้

ความมุ่งหมายในการวิจัย

1. เพื่อพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย
2. เพื่อประเมินผลการใช้การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียน
ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย
  - 2.1 เพื่อเปรียบเทียบความรู้ เรื่อง ภาวะผู้นำระหว่างก่อนและหลังฝึกอบรมหลักสูตร
ภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย
  - 2.2 เพื่อศึกษาทักษะภาวะผู้นำระหว่างฝึกอบรมหลักสูตรภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียน
ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย
  - 2.3 เพื่อศึกษาความพึงพอใจที่มีต่อหลักสูตรฝึกอบรมหลักสูตรภาวะผู้นำ สำหรับ
นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย

สมมติฐานการวิจัย

ความรู้ เรื่อง ภาวะผู้นำ ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหลังฝึกอบรมสูงกว่าก่อน
ฝึกอบรม

ความสำคัญของการวิจัย

1. นักเรียนที่ได้รับการฝึกอบรมหลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ มีความรู้ความเข้าใจ
เรื่องภาวะผู้นำ มีทักษะภาวะผู้นำ สามารถนำไปใช้ในพัฒนากิจกรรมการทำงานได้อย่างเหมาะสม
2. เป็นแนวทางสำหรับครู นำหลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำไปปรับใช้ในการจัดการ
เรียนการสอนกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน และในรายวิชาอื่นๆ ได้ตามความเหมาะสม
3. สถานศึกษา ชุมชนหรือหน่วยงานอื่นๆ สามารถนำหลักสูตรไปปรับใช้กับการ
ฝึกอบรมตามความเหมาะสม
4. สามารถนำผลการวิจัยไปเป็นแนวทางในการพัฒนาหลักสูตร และผู้ต้องการทำวิจัย
ได้แนวทางในการศึกษาวิจัย

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ดังนี้

1. กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นตัวแทนนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ที่ปฏิบัติหน้าที่กรรมการนักเรียน ปีการศึกษา 2557 ของโรงเรียนมวกเหล็กวิทยา อำเภอ มวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี โดยการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบแบ่งชั้น ตามสัดส่วนของคณะกรรมการ นักเรียนแต่ละห้องเรียน 15 ห้องเรียน รวมจำนวนนักเรียน 35 คน

2. ตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา ตัวแปรต้น คือ หลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ ตัวแปรตาม ประกอบด้วย 1)ความรู้ เรื่อง ภาวะผู้นำ 2)ทักษะภาวะผู้นำ 3)ความพึงพอใจต่อหลักสูตรการ ฝึกอบรม

3. เนื้อหาสาระของหลักสูตรภาวะผู้นำ

ประกอบด้วย 1) ความรู้ เรื่องภาวะผู้นำ 2) ความซื่อตรงของผู้นำ 3) ศิลปะการสื่อสาร

4) การสร้างมนุษยสัมพันธ์ และ 5) การพัฒนาทีมงานให้มีประสิทธิภาพ

4. ระยะเวลาที่ใช้ในการฝึกอบรม

ผู้วิจัยได้กำหนดเวลาจำนวน 2 วัน 10 ชั่วโมง ในภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2557 ณ ห้องโสตทัศนศึกษาโรงเรียนมวกเหล็กวิทยา อำเภอ มวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

เครื่องมือที่ผู้วิจัยใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ คือ

1. หลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย
2. แบบสอบถามนักเรียนเกี่ยวกับความต้องการฝึกอบรมภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย
3. แบบสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับการพัฒนาหลักสูตรหลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย
4. แบบทดสอบความรู้ เรื่อง ภาวะผู้นำ เป็นแบบทดสอบแบบปรนัย
5. แบบสังเกตทักษะภาวะผู้นำ
6. แบบสอบถามความพึงพอใจที่มีต่อหลักสูตรฝึกอบรม

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้คอมพิวเตอร์ด้วยโปรแกรมสำเร็จรูป

1. ข้อมูลพื้นฐานสถานภาพทั่วไป ความต้องการและความเหมาะสมเกี่ยวกับการฝึกอบรมภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายของนักเรียนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ใช้สถิติ ความถี่ ร้อยละ และการวิเคราะห์เนื้อหา
2. การประเมินผลการทดสอบวัดความรู้ก่อนและหลังการใช้หลักสูตรฝึกอบรม ใช้สถิติค่าเฉลี่ย และค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่าทดสอบค่าที
3. การประเมินผลการสังเกตทักษะภาวะผู้นำ ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลจากค่าเฉลี่ย และค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน
4. การประเมินผลความพึงพอใจที่มีต่อหลักสูตรฝึกอบรม ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลจากค่าเฉลี่ย และค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน

สรุปผลการวิจัย

1. ผลการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย พบว่า
  - 1.1 ผลการสอบถามนักเรียนเกี่ยวกับความต้องการของหลักสูตร นักเรียนมีความต้องการหลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ เสริมความรู้เรื่องภาวะผู้นำ ศิลปะการสื่อสาร ต้องการให้เชิญวิทยากรผู้ที่มีความรู้ความชำนาญมาบรรยาย ด้านสื่อประกอบการฝึกประกอบการฝึกอบรม
  - 1.2 ผลการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาหลักสูตร ส่วนใหญ่ผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ส่วนใหญ่เห็นด้วยและตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นในเรื่องการจัดทำหลักสูตรมีความต้องการด้านเนื้อหาสำหรับหลักสูตร ดังนี้ ความรู้เกี่ยวกับภาวะผู้นำและการเสริมสร้างทักษะภาวะผู้นำ ความซื่อตรงของผู้ผู้นำ ศิลปะการสื่อสาร การสร้างมนุษยสัมพันธ์ การพัฒนาทีมงานให้มีประสิทธิภาพ ด้านกิจกรรมในการฝึกอบรม ควรมีการวางแผนการจัดกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัด ให้สอดคล้องกับความต้องการของนักเรียน การวัดและประเมินผล ในการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ส่วนใหญ่เห็นว่าควรมีการทดสอบวัดความรู้ การประเมินทักษะ และความพึงพอใจที่มีต่อหลักสูตรฝึกอบรม สื่ออุปกรณ์ส่วนใหญ่เห็นว่า ควรใช้อุปกรณ์ด้านเทคโนโลยี โดยนำโปรแกรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงระยะเวลาในการฝึกอบรมที่เหมาะสมกับเนื้อหาในการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง ภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ส่วนใหญ่เห็นว่าควรใช้ระยะเวลาในการฝึกอบรม 2 วันขึ้นไป
  - 1.3 ผลการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ประกอบด้วย หลักการและเหตุผล ความมุ่งหมายของหลักสูตรฝึกอบรม โครงสร้างและ

ขอขยายเนื้อหา ระยะเวลาในการฝึกอบรม แนวทางการจัดกิจกรรมในการฝึกอบรม สื่อและวัสดุ ในการฝึกอบรม และการประเมินผลการฝึกอบรม โดยใช้เวลา 2 วัน 10 ชั่วโมง

2. เพื่อประเมินผลการใช้การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียน ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย

2.1 ความรู้ เรื่อง ภาวะผู้นำหลังการฝึกอบรมตามหลักสูตรภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียน ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย สูงกว่าก่อนฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

2.2 ทักษะภาวะผู้นำของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย อยู่ในระดับมาก

2.3 ความพึงพอใจที่มีต่อหลักสูตรภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย อยู่ในระดับมาก

อภิปรายผล

จากการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา ตอนปลาย มีประเด็นสำคัญที่จะอภิปรายผล ทั้งนี้เนื่องมาจาก

1. ผลการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอน ปลาย ได้ดำเนินการสำรวจความจำเป็นในการฝึกอบรมของนักเรียน พบว่า นักเรียนมีความ ต้องการให้มีการจัดฝึกอบรม ทั้งนี้อาจเป็นหลักสูตรที่มีความจำเป็น เนื้อหาตารางตามความ ต้องการในยุคนปัจจุบันสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ มีความหลากหลายของรูปแบบกิจกรรม เช่น การนันทนาการ เกมส์ กระบวนการกลุ่ม การเรียนระบบฐานการเรียนรู้ มีความสนุกสนาน หลักสูตรมีการบรรยายไม่มาก นักเรียนไม่รู้สึกรู้เบื่อ ตามเจตนารมณ์ในการพัฒนาการศึกษาได้ บัญญัติไว้ในมาตราที่ 49 รัฐต้องส่งเสริมการจัดการศึกษาอบรมขององค์กรการศึกษาทางเลือก ของประชาชน การเรียนรู้ด้วยตนเองและการเรียนรู้ตลอดชีวิต ส่วนการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับ การพัฒนาหลักสูตร พบว่า มีความต้องการพัฒนาหลักสูตร เนื่องจากเห็นความสำคัญและความ จำเป็น ในปัจจุบันควรปลูกฝังภาวะผู้นำให้กับเยาวชน และส่งเสริมความสามารถด้านผู้นำควบคู่ กับด้านวิชาการ ในส่วนของเนื้อหาจึงเพิ่มเติมทักษะภาวะผู้นำ การจัดกิจกรรมออกแบบให้มี กิจกรรมที่หลากหลาย และสามารถปฏิบัติได้เพื่อให้เกิดทักษะจากประสบการณ์ตรง ในส่วนของการประเมินผู้วิจัยได้ประเมินความรู้เรื่องภาวะผู้นำด้วยแบบทดสอบวัดความรู้ การสังเกตทักษะ ภาวะผู้นำ และการสอบถามความพึงพอใจที่มีต่อหลักสูตร ผลการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมภาวะ ผู้นำ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ประกอบด้วย หลักการและเหตุผล ความมุ่งหมาย ของหลักสูตรฝึกอบรมโครงสร้างและขอขยายเนื้อหา ระยะเวลาในการฝึกอบรม แนวทางการจัด กิจกรรมในการฝึกอบรม สื่อและวัสดุในการฝึกอบรม และการประเมินผลการฝึกอบรม ซึ่งเป็นไป ตามหลักการของการสร้างหลักสูตรเพราะแต่ละองค์ประกอบของหลักสูตรได้ยึดองค์ประกอบ ของหลักสูตรของหลักการพัฒนาหลักสูตร

2. ผลจากการใช้หลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย

2.1 การประเมินผลจากการนำหลักสูตรไปใช้กับนักเรียน ซึ่งมีการประเมินก่อนการใช้หลักสูตร และหลังการใช้หลักสูตร พบว่า นักเรียนมีความรู้ เรื่อง ภาวะผู้นำระหว่างหลังฝึกอบรมหลักสูตรภาวะผู้นำ สูงกว่าก่อนฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 โดยคะแนนเฉลี่ยหลังการใช้หลักสูตรสูงกว่าก่อนการใช้หลักสูตร ซึ่งระหว่างการใช้หลักสูตร นักเรียนมีพฤติกรรมฝึกอบรมอย่างสนใจ ตั้งใจและกระตือรือร้น ใฝ่รู้ ทั้งนี้อาจเนื่องจากการออกแบบกิจกรรมน่าสนใจ นักเรียนไม่รู้สึกรู้เบื่อ มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม ซึ่งสอดคล้องกับ ริชธา ท้าวดี (2550, หน้า 37-46) ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง การสร้างเว็บไซต์เพื่อพัฒนาธุรกิจสำหรับผู้ประกอบการซึ่งได้รับการส่งเสริมการประกอบอาชีพจากวิทยาลัยการอาชีพเกาะคา มีขั้นตอนการดำเนินการ 3 ขั้นตอน ดังนี้ ตอนที่ 1 การพัฒนาหลักสูตรการฝึกอบรม ขั้นตอนที่ 2 การตรวจสอบหลักสูตรการฝึกอบรม ขั้นตอนที่ 3 การปรับปรุงแก้ไขหลักสูตรการฝึกอบรมผลการวิจัย พบว่า ผู้ประกอบการมีความรู้ความเข้าใจในการสร้างเว็บไซต์ก่อนและหลังฝึกอบรมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.05 ผลการเปรียบเทียบความรู้ความเข้าใจของผู้ประกอบการพบว่า ผู้ประกอบการที่มีอายุมีระดับการศึกษา มีจำนวนปีที่ประกอบธุรกิจ แตกต่างกันมีความรู้ความเข้าใจในการสร้างเว็บไซต์ไม่แตกต่างกันและการประเมินความสามารถในการสร้างเว็บไซต์มีการปฏิบัติอยู่ในระดับมากผลการเปรียบเทียบความสามารถในการสร้างเว็บไซต์ของผู้ประกอบการพบว่าผู้ประกอบการที่มีอายุ ระดับการศึกษาจำนวนปีที่ประกอบธุรกิจแตกต่างกันมีความสามารถในการสร้างเว็บไซต์แตกต่างกันผู้ประกอบการที่มีความคิดเห็นว่าหลักสูตรฝึกอบรมโดยภาพรวมมีความเหมาะสมอยู่ในระดับมากที่สุด นอกจากนี้ สายฝน บัวหลวง (2553) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการทำสบู่จากสมุนไพรเพื่อใช้เป็นของชำร่วย กลุ่มสาระการเรียนรู้การงานอาชีพและเทคโนโลยี สำหรับนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ผลการวิจัยพบว่า การประเมินผลและการปรับปรุงหลักสูตรนักเรียนมีความรู้ความเข้าใจหลังการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนการฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ความคิดเห็นของผู้เข้ารับการฝึกอบรมอยู่ในระดับมากที่สุด และผลการประเมินปรับปรุงหลักสูตรหลังจากนำหลักสูตรไปทดลองใช้ได้ปรับในหน่วยที่ 1 สบู่สมุนไพรไทยนำรู้ปรับวิดิทัศน์ให้มีความยาวขึ้นปรับเนื้อหาและเวลาการบรรยายให้น้อยลงเพิ่มกิจกรรมนักเรียนและหน่วยที่ 4 ของชำร่วยแทนใจเพิ่มเวลาบรรยายประกอบการสาธิต ลดการปฏิบัติงานให้น้อยลง

2.2 ผลการสังเกตทักษะภาวะผู้นำ พบว่าทักษะภาวะผู้นำของผู้เข้ารับการอบรม มีพฤติกรรมระดับมาก ทั้งนี้อาจเนื่องจากการเป็นเพราะว่าผู้วิจัยได้จัดทำหลักสูตรที่สอดคล้องและตรงกับความต้องการ มีกิจกรรมที่หลากหลาย นักเรียนได้ทำกิจกรรมเกิดการเรียนรู้ทั้งทางด้าน ทฤษฎี และปฏิบัติ มีประสบการณ์การทำงานร่วมกับผู้อื่น สร้างนิสัยการแสวงหาความรู้ ฝึกสังเกต และเข้าใจผู้อื่น ปลูกฝังทัศนคติที่ดี สอดคล้องกับแนวคิดดูบริน (Dubrin, 1998, p. 26-35) ได้ศึกษาถึงคุณลักษณะภาวะผู้นำที่มีประสิทธิผลไว้ดังนี้ มีความเชื่อมั่นในตนเอง เป็นคนกล้าแสดงออก

มีความกระตือรือร้น รู้จักตนเองและมีวัตถุประสงค์ในการทำงาน มีความคิดริเริ่ม มีความเข้าใจ และเห็นอกเห็นใจผู้อื่น และงานวิจัยของลัดดาวัลย์ ศรีนิมิตรแก้ว (2553) ได้ทำงานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะภาวะผู้นำสำหรับคณะกรรมการสโมสรนักศึกษา คณะเทคโนโลยี คหกรรมศาสตร์” ผลการสังเกตทักษะภาวะผู้นำ พบว่าอยู่ในระดับมาก

2.3 ผลการประเมินความพึงพอใจที่มีต่อหลักสูตร ภาพรวมอยู่ในระดับมาก ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากเป็นเพราะว่าผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมที่หลากหลาย กระตุ้นความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ให้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ แบ่งปันความคิด ส่งเสริมความร่วมมือ และการทำงานเป็นทีม ทั้งนี้สอดคล้องกับแนวคิด ทองบ่อ ดันสีนนท์ (2547, หน้า 42) ได้กล่าวว่า องค์ประกอบที่ทำให้เกิดความพึงพอใจในการเข้าร่วมกิจกรรม ดังนี้ ทักษะที่ดี สิ่งที่เรียนมีคุณค่า มีความหมายต่อนักเรียน นักเรียนมีโอกาสได้ลงมือทำด้วยตนเอง ครูใช้เทคนิควิธีการสอนเหมาะสม มีการเสริมแรง นักเรียนมีโอกาสได้ฝึกฝนหรือทำซ้ำบ่อยๆ จนเกิดความชำนาญ และงานวิจัยของ วีระศักดิ์ บุญอินทร์ (2552, หน้า 98-99) พัฒนาหลักสูตรการฝึกอบรมอาชีพอิสระ เรื่องการทำผลิตภัณฑ์จากปูนปลาสเตอร์โดยมีขั้นตอนการดำเนินการศึกษาความพึงพอใจพบว่ามีความพึงพอใจระดับมาก

ข้อเสนอแนะ

หลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ สำหรับนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำหลักสูตรไปใช้

1.1 ควรศึกษารายละเอียดของหลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำ ให้ชัดเจนเพื่อสะดวกและเหมาะสมสอดคล้องกับการนำไปใช้

1.2 วิทยากรให้การฝึกอบรมตามหลักสูตรนี้ ควรเป็นผู้ที่มีประสบการณ์และชำนาญการเฉพาะด้าน

1.3 ควรวางแผนการบริหารหลักสูตรให้เหมาะสม เช่น ด้านงบประมาณ อาคารสถานที่ สื่อวัสดุอุปกรณ์ สิ่งอำนวยความสะดวก ให้เพียงพอและเหมาะสม บุคลากรเพียงพอ เพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายและเต็มตามศักยภาพ

1.4 ระยะเวลาในการฝึกอบรมควรปรับให้เหมาะสมสอดคล้องกับการเรียนการสอนของสถานการศึกษา

1.5 ขั้นตอนการสังเกตทักษะภาวะผู้นำควรทำอย่างต่อเนื่องหลังการฝึกอบรมเป็นระยะ

1.6 เนื้อหาหลักสูตรภาวะผู้นำสามารถปรับลดตามความเหมาะสม เพื่อให้ทันต่อสถานการณ์ปัจจุบัน

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

- 2.1 ควรมีการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตร ในมิติอื่นๆ หรือเนื้อหาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานในหน้าที่ของผู้นำในด้านต่างๆ เช่น ค่านิยมของผู้นำ หลักธรรมาภิบาล
- 2.2 ควรมีการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรภาวะผู้นำ ในกลุ่มเป้าหมายอื่น เช่น นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น นักเรียนการศึกษานอกระบบ
- 2.3 ควรมีการวิจัยเกี่ยวกับความเข้มแข็งทางจิตวิญญาณของภาวะผู้นำเพื่อเตรียมผู้นำที่มีความเข้มแข็งจากภายใน
- 2.4 ควรเพิ่มระบบเวลาในแผนการจัดกิจกรรม เรื่อง ศิลปะการสื่อสารให้มากขึ้น